

prijs € 3,95 jaargang 29, nummer 4, december 2025

Kolonel François Palm

Garnalenpellerij in Harderwijk

Prijswinnende foto's

Vittepraetje

Kwartaalblad van de historische vereniging HERDEREWICH

ISSN 1386-1481

inhoud

Van de redactie (Ed van der Heijden)	2
Met dank aan gisteren, op weg naar morgen. (Susan Wijngaard)	3
Prikbord	4
Agenda	5
Kolonel François Palm probeert Harderwijk te veroveren (Liek Mulder)	6
Garnalenspellerij in Harderwijk rond 1900 (Wim Buitenhuis)	10
Pieter Bondam (John Wetzels)	14
Willem Kevelam: sergeant in Nederlands Nieuw-Guinea (Anita Raaphorst)	18
Stichting wil Harderwijkse synagoge ombouwen tot centrum tegen antisemitisme (Matty Moggré)	21
De prijswinnende foto's	22

Van de redactie

tekst **Ed van der Heijden**

We leven tegenwoordig in een onrustige tijd: oorlogen en oorlogsdreiging, allerlei maatschappelijke problemen, zoals slechte arbeidsomstandigheden, maar als je dan kijkt naar de artikelen, die de redactie krijgt toegestuurd, dan blijkt dat de geschiedenis zich herhaalt en Harderwijk en Harderwijkers vroeger ook dergelijke situaties hebben meegemaakt.

In 1672, het jaar waarin de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden van verschillende kanten werd aangevallen, heeft Harderwijk last gehad van dreiging van oorlogsgeweld. Een voorbeeld daarvan is dat er is geprobeerd Harderwijk aan te vallen vanuit de Zuiderzee. Liek Mulder heeft, samen met zijn compaan Anne Doedens, een boek geschreven: Zoetwateroorlog, dat gaat over de oorlog die de Staatse troepen in die periode voerden in de binnenwateren en op de Zuiderzee. Hij schreef een artikel over die aanval op Harderwijk.

Naar aanleiding van het Jaarboek 2024, dat een paar maanden geleden aandacht schonk aan het einde van de koloniale periode in Indonesië, heeft Anita Raaphorst een artikel geschreven over Wllem Kevelam. Hij was de eerste gesneuvelde Harderwijker in Nieuw-Guinea.

Wim Buitenhuis heeft in de kranten van meer dan een eeuw geleden artikelen gevonden over de slechte arbeidssituaties, vooral ook van kinderen, in Harderwijk bij de garnalenspellerij aan het begin van de 20^e eeuw.

De Gelderse Academie blijkt steeds weer een bron van inspiratie. Deze keer een biografie van Pieter Bondam, een hoogleraar rechtsgeleerdheid aan onze universiteit. Hij blijkt veel invloed te hebben gehad op de geschiedschrijving van het verleden van geheel Nederland.

Op de voorpagina ziet u de Linnaeustoren, ook een icoon van de geschiedenis van onze stad. De toren is gefotografeerd door Marie Claire Donze-Michon, ter gelegenheid van de Open Monumentendagen. U leest erover in dit Vittepraetje.

Uiteraard ziet u het voorwoord van onze voorzitter en op het Prikbord vindt u zaken, die het lezen waard zijn. In de agenda voor de komende maanden staan verschillende activiteiten. Noteer ze in uw agenda! De redactie wenst u veel leesplezier en wij zijn benieuwd naar uw reactie.

Wij wensen u een prettige decembermaand, een leuke sinterklaasavond, fijne kerstdagen, een gezellige jaarwisseling en een goed en gezond 2026.

BESTUUR:
Voorzitter:
Susan Wijngaard
tel: 06-51681918
Secretaris:
Roeland Geertzen
secretaris@herderewich.nl
tel: 06-81436684
Penningmeester/ledenadministratie:
Gerrit Visscher
ledenadministratie@herderewich.nl
Leden:
Willem van Sonnen (Vischpoort)
Sophie van Steenderen
Anita Raaphorst

ERELEDEN:
Karel Uttien
Joop Kooiman
Matty Moggré

REDACTIE:
redactie@herderewich.nl
Hoofredacteur:
Ed van der Heijden
Eindredacteur:
John Wetzels
Redactieleden:
Anita Raaphorst, Jan Ruijne,
Willem Rademaker

VERSPREIDINGSTEAM:
Wilem van Sonnen
huismeester@herderewich.nl
tel: 06-44050339
Ben Companjen, Jeroen Visser

WERKGROEPEN:
Archeologie:
John ten Pierick
Commissie Straatnaamgeving:
Govert van der Boom
Commissie Ruimtelijke Kwaliteit:
Désirée van Liempt
Genealogie:
Renate Uttien-Jacobs
Kroniek van Harderwijk:
Anita Raaphorst
Hierden:
Evert Jacobs
Behoud Erfgoed:
Matty Moggré
Coördinator vrijwilligers Vischpoort:
Jeroen Visser
Webmaster:
Otto Büttner
webmaster@herderewich.nl

BIBLIOTHEEK,
HISTORISCH KENNISCENTRUM:
Leen Karssen
bibliotheek@herderewich.nl

BEZOEK- EN POSTADRES:
Vischpoort, Schapenhoek 9,
3841 BM Harderwijk
Huismeesters Vischpoort:
Willem van Sonnen tel: 06-44050339
Jeroen Visser
huismeester@herderewich.nl
Leden en niet-leden kunnen van de
Vischpoort gebruik maken voor het viereen
van een feestje o.i.d. Informatie bij de
huismeester.

CONTACT
Voor informatie: www.herderewich.nl
IBAN: NL93 INGB 0003 0361 92

Sluiting aanleveren kopij voor het
volgende Vittepraetje is op 25 januari 2026

OPMAAK, DRUK
gewoonton
www.gewoonton.nl

Niets uit deze uitgave mag zonder toestemming
van de redactie worden overgenomen voor com-
merciële doeleinden of ten behoeve van andere
publicaties. De redactie behoudt zich het recht
voor, in overleg met de schrijver, een artikel in te
korten. Overname van een artikel is alleen mogelijk
na toestemming van de auteur en de redactie.
Het redactiestatuut is -voor hen die daar behoefte
aan hebben- op te vragen bij het secretariaat.

AFBEELDING OP HET VOORBLAD

*Linnaeustoren bij het vallen van de
avond (foto: Marie Claire Donze-Michon)*

tekst **Susan Wijngaard**

Met dank aan gisteren, op weg naar morgen.

Het jaar 2025 loopt
langzaam ten einde, de
stad maakt zich op voor de
komende feestdagen. Een
mooi moment om even stil
te staan bij het afgelopen
jaar en om plannen te
maken voor 2026.

In het voorjaar hebben we massaal 80 jaar
bevrijding gevierd in Harderwijk. We zijn met
een groep leden de polder in geweest om
Landart te beleven. Met plezier kijken we terug
op goedbezochte Open Monumentendagen en
het inspirerende Historisch Café in september.
We hebben genoten van de diverse lezingen en
de gezellige Hierdense avond. De Vischpoort-
gidsen hebben weer veel bezoekers mogen
rondleiden in de Vischpoort en de archeologen
hebben een aantal puzzelstukjes toegevoegd
aan het verleden van Harderwijk. Het is telkens
weer mooi om te zien hoeveel belangstelling er
is voor de geschiedenis van onze stad, en hoe
vrijwilligers en leden daarin actief meedenken
en meedoen.

Samen houden we het verleden in beweging,
ook in 2026 zetten we onze schouders er weer
onder. Binnen het bestuur en de werkgroepen
wordt gewerkt aan de nieuwe website van
Herderewich, waarmee we in de toekomst
beter kunnen communiceren. Het Historisch
Kenniscentrum werkt aan de digitalisering van
de bibliotheek, de commissie Behoud Erfgoed
versterkt het contact met de gemeente om meer
invloed te krijgen aan de voorkant van projecten
en om gebouwd erfgoed hoger op de agenda
te krijgen. Ook zijn er een paar mooie lezingen
in voorbereiding. Zo blijven we niet alleen het
verleden bewaren, maar maken we het ook
zichtbaar en beleefbaar voor de toekomst.
Namens het bestuur wil ik iedereen hartelijk
danken voor de betrokkenheid, de steun, het
enthousiasme en de belangstelling. Dankzij jullie
blijft de geschiedenis van Harderwijk levend.
Ik wens iedereen warme feestdagen toe en een
mooi, gezond en inspirerend 2026.

HISTORISCH CAFÉ

Woensdag 16 september jl. heeft Herderewich een
'Historisch Café' georganiseerd met als onderwerp:
'Ontwikkelkansen metamorfose Dolfinariumeiland,
in historisch perspectief'. Als historische vereniging
hebben we geen mening over het voortbestaan van
het Dolfinarium, maar als er in de toekomst iets gaat
veranderen met de inrichting van het eiland vinden
wij het belangrijk dat er goed wordt gekeken naar
wat deze verandering voor invloed heeft op onze
mooie vestingstad Harderwijk. Ongeveer 40 leden
zijn naar deze bijeenkomst gekomen en hebben
met belangstelling geluisterd naar de visie van
groenarchitect Niek Heijboer en stedenbouwkundige
Frits Kroese, die een plan hebben ontwikkeld rond dit
gebied.

Daarna zijn de aanwezigen met elkaar in gesprek
gegaan en hebben ze in groepjes gediscussieerd over
mogelijkheden, kansen en bedreigingen. Tijdens een
verdiepingssessie eind september zijn er diverse ideeën
ontstaan, maar hebben wij ons vooral geconcentreerd
op een aantal punten die vanuit historisch perspectief
van belang zijn om in de toekomst rekening mee te
houden. De ligging van dit gebied, direct verbonden
met de binnenstad en de kustlijn van de voormalige
Zuiderzee, maakt het tot een plek van bijzondere
waarde voor de geschiedenis en de toekomst van
Harderwijk.

Per brief hebben wij het college en de politiek op de
hoogte gebracht van de besproken punten. De brief
kunt u vinden op onze website: www.herderewich.nl.

Wij verwelkomen nieuwe leden

De afgelopen maanden hebben zich weer nieuwe
leden gemeld: de dames R. den Ouden,
A. van der Kamp, K.J. Petersen en H.J. Vrijhof en de
heren T. Tuinman en A.W.W.J.M. van Loon.
De heer B. van der Kamp is gezinslid geworden en
de heer H. van Pijkeren is als cadeaulid opgegeven.
Het Team Stadstoezicht heeft zich ook gemeld als
lid. Elk nieuw lid woont in Harderwijk.
Allen hartelijk welkom in onze vereniging.

De Stadsomroeper spreekt
HOORT, HOORT, BOEREN, BURGERS EN BUITENLUI!

De Karreman

Op deze schone lentedag, den 21sten maart, in het jaar onzes Heeren 1753, verkond ik u het nieuws van straat en steeg. De Schepenen en Raad hebben zich verzameld in het Raadhuis, waar de geur van nat perkament en kaarsvet zich vermengde en het goudbehang schitterde. Het gedempte gemor van de markt was hoorbaar, en na de gebruikelijke hoest en krab aan pruiken, kwam het punt ter tafel: het straatvuil.

“t Is geen doen meer,” sprak schepenen Van Riemsdijk. “De mest en het slachtafval hopen zich op als schulden bij een verloren zoon en de ratten dansen van plezier!” Men knikte instemmend; zelfs de pestmeester had geklaagd over rattenvetmesting op de hoek van Donkerstraat en Bruggestraat. Daarom werd besloten een karreman aan te stellen: Lieuwe Karreman, met een rug als een kromme brug en een stem als een piepende kruiwagen vol keien. Het voorstel: twee maal daags het vuil laden en afvoeren naar de zeezijde van de vestingwal, bij hoge vloed zal de natuur het overige doen. Eén stuiver per kar, en de Poortwachter bij de Vischpoort ziet toe. Maar Lieuwe, gepokt en gemazeld, gromde: “Dubbel loon, een brok roggebrood, tabak en een kwart stuiver per dooie rat!” Zo werd de overeenkomst bezegeld met stadszegel en handslag en het afval mocht aan stadsboeren verkocht worden. Weet, brave burgers, dat reeds vanaf 1547 mestvaalten en vrijloop van varkens in de stad verboden zijn, behalve vier gelubde varkens van het St. Antoniusgilde. Dus, burgers, zo is uw straatvuil geen last meer, maar een ambacht.

Ik, D'ouwe de Bazuin, besluit dit bericht in de hoop dat Harderwijk gaat ruiken naar Keuls water wanneer Lieuwe zijn stadsronde heeft gedaan.

Heeft u het gehoord? Zegt het voort, zegt het voort.

Commentaar op artikel ‘Bali op de Veluwe’ in het Vittepraetje van september 2025.

De redactie heeft van Ed van Zuijlekom, oud-medewerker van schoonmaakbedrijf Mercurius en later ook van ISS, een reactie gekregen op het artikel ‘Bali op de Veluwe’ van Theo Bakker in het Vittepraetje van september 2025. Hij vindt het best een aardig artikel, maar, ondanks dat de auteur zelf al aangegeven heeft dat het beeld niet volledig is, zijn volgens hem niet alle feiten juist weergegeven.

Het commentaar betreft onder andere de kwaliteit van de geleverde werkzaamheden van Mercurius, de overname van het bedrijf in 1973 door een Deens bedrijf uit Kopenhagen, de brand in Villa Schapendrift in Ermelo, de oorzaak van die brand en het aantal huwelijken van Gerrit van Baren.

Wij hebben aan Theo Bakker zijn reactie gevraagd en hij zegt daarover het volgende:

Met belangstelling heb ik de reactie van de heer Ed van Zuijlekom op het artikel ‘Bali op de Veluwe’ gelezen. Een aantal opmerkingen zijn correct. Zo heb ik de informatie over Mercurius vooral van ‘horen zeggen’. Het is absoluut niet mijn bedoeling geweest de heer Gerrit van Baren in het artikel af te branden of in een kwaad daglicht te stellen. U moet het meer zien als ‘oral history’, een artikel gebaseerd op persoonlijke herinneringen, zoals de brand in Villa Schapendrift, en ervaringen van de schrijver.

Voor de fouten in het artikel bied ik mijn excuses aan. Gerrit was een hele bijzondere man en ik vind dat hij, met alle ‘mitsen en maren’ een plaats verdient in de geschiedenis van Harderwijk!

agenda

**Dinsdag 7 oktober t/m
maandag 30 maart 2026**

Stadsmuseum Harderwijk, Donkerstraat 4:
tentoonstelling van Petra Urban,
rechtbanktekenaar. Zie toelichting en
www.stadsmuseum-harderwijk.nl

Woensdag 14 januari 2026

Gelderse Academie, Catharinakapel,
Klooster 1: lezing ‘Samen op weg naar het
einde: natuurlijke dood, euthanasie, en
alternatieven’ door drs. Frank Gunneweg.
Aanvang 20.00 uur, inloop vanaf 19.30 uur.
Zie toelichting.

Woensdag 21 januari 2026

MFC De Kiekmure, Tesselschadelaan 1:
lezing ‘Vestingsteden Nederland’ door
Juke van Niekerk, directeur-bestuurder
Stichting Forten Nederland. Inloop 19:00
uur, aanvang 19:30 uur.

Woensdag 18 februari 2026

Gelderse Academie, De Roef, Middelste Wei
2-4: lezing ‘Democratie en gemeenteraads-
verkiezingen’ door dr. Henk Beltman.
Aanvang 20.00 uur. Toegang is gratis.
Zie toelichting.

Woensdag 18 maart 2026

MFC De Kiekmure, Tesselschadelaan
1: Algemene Leden Vergadering
Herderewich. Uitnodiging met details volgt
in de Nieuwsbrief en op de website van
Herderewich.

Woensdag 8 april 2026

Gelderse Academie, Catharinakapel,
Klooster 1: lezing ‘Heilige huisjes,
stelligheden en hypothesen, geschiedenis
is een discussie zonder eind. Over Troje,
scheepsbouw, megalithische bouwwerken
en artificiële intelligentie’ door drs. Ben van
Noort. Aanvang 20.00 uur, inloop vanaf
19.30 uur. Toegang gratis. Reserveren kan
via reserveren@gelderseacademie.nl

Woensdag 29 april 2026

MFC De Kiekmure, Tesselschadelaan 1:
lezing ‘Ontstaan Zuiderzee’ door Yftinus
van Popta, maritiem onderzoeker,
senior KNA-archeoloog met specialisme
scheepsarcheologie. Inloop 19:00 uur,
aanvang 19:30 uur.

Petra Urban - Rechtbanktekenaar

Petra Urban is rechtbanktekenaar. In deze bijzondere tentoonstelling leggen we de nadruk op zowel het journalistieke aspect van haar werk als de connectie met de beeldende kunst. Het journalistieke aspect gaat uit van objectieve en neutrale verslaggeving. Maar er zit ook een kunstzinnig aspect van dit beroep in het werk van Urban. Bezoekers aan de tentoonstelling maken nader kennis met het werk van Urban. Ook leren zij over het vak van rechtbanktekenaar en de historie.

Samen op weg naar het einde: natuurlijke dood, euthanasie, en alternatieven

Naarmate we ouder worden of een ernstige ziekte doormaken denken velen van ons onwillekeurig na over het levenseinde. Bij niet iedereen is er inzicht in de mogelijkheden. We hebben allemaal herinneringen aan en kennen verhalen over het overlijden van familieleden of vrienden. Zelf denken we aan het proces van onttaking, lichamelijk of geestelijk zoals bij dementie. Welke vormen van overlijden zijn er, wat kunt u verwachten van uw artsen? En van de zorg? Hoe verlopen die verschillende vormen van overlijden, wat is de plaats van euthanasie, wat is palliatieve sedatie, wat is versterven?

Heeft u altijd recht op euthanasie? Wat betekent het voor uw naasten? Wie voert de euthanasie uit? Hoe is de begeleiding? Is euthanasie mogelijk wanneer u gaat dementeren? En als u een ernstige psychiatrische ziekte hebt? Of klaar bent met het leven? Deze vragen worden besproken in de lezing door drs. Frank Gunneweg, sinds 2 jaar gepensioneerd huisarts.

De lezing vindt plaats op woensdag 14 januari 2026 in de Catharinakapel, het oude universiteitsgebouw van de Academie, Klooster 1 in Harderwijk. Aanvang 20.00 uur, inloop vanaf 19.30 uur. Toegang is gratis. Een vrijwillige bijdrage wordt zeer op prijs gesteld. Reserveren kan via reserveren@gelderseacademie.nl

Vestingsteden Nederland

Al eeuwenlang heeft een goede verdediging Nederland geholpen tegen aanvallen van buitenaf. Ons land ligt daarom vol met forten, vestingen, bunkers en ook linies. Het is belangrijk om dit verdedigingserfgoed te beschermen. Het helpt immers bij het behoud van onze culturele identiteit, geschiedenis en tradities.

De lezing wordt verzorgd door Juke van Niekerk, directeur-bestuurder van de Stichting Forten Nederland, op 21 januari 2026 in MFC De Kiekmure, Tesselschadelaan 1. Inloop 19:00 uur, aanvang 19:30 uur.

Democratie en gemeenteraadsverkiezingen

Inleiding en discussie met gemeenteraadsleden en lijsttrekkers van de politieke partijen. De Gelderse Academie zal een manifest aanbieden met suggesties en aanbevelingen over het versterken van burgerparticipatie. De inleiding wordt verzorgd door dr. Henk Beltman, schrijver van het essay ‘Democratisch Burgerschap, een pleidooi’.

De avond vindt op 18 februari plaats in De Roef, Middelste Wei 2-4, Harderwijk. Aanvang 20.00 uur, toegang gratis.

tekst **Liek Mulder**

Liek Mulder is oud-leraar geschiedenis en (mede-)auteur van veel geschiedenisboeken, onder andere over Harderwijk

Twee uitleggers voor Amsterdam; collectie Dreesmann Stadsarchief Amsterdam

20-23 maart 1673

Kolonel François Palm probeert Harderwijk te veroveren

HET 'KLASSIEKE' VERHAAL VAN HET RAMPJAAR 1672-1673 ¹

In de zomer van 1672 vielen Frankrijk en Engeland de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden aan. Het machtsstreven van de Franse koning Lodewijk XIV en Engelse jaloezie op de welvarende Republiek versterkten elkaar en zorgden voor een uiterst gevaarlijke situatie. Dat was al eerder gebleken, getuige de Eerste en de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog, respectievelijk uitgevochten in de jaren 1652-1654 en 1665-1667.

Op 12 juni 1672 stak een Frans leger van ongeveer honderdtwintigduizend man bij kasteel het Tolhuis de Rijn over. Tweeduizend Nederlandse soldaten werden geconfronteerd met een enorme overmacht. Desondanks boden ze verwoed tegenstand, wat tot zware verliezen leidde, ook bij de Fransen. Er sneuvelden vijftienhonderd Nederlanders, vooral van Friese afkomst. Uit wraak plunderden de Fransen de omgeving van Lobith. Na de Slag bij Tolhuis rukten de Fransen op naar de IJssellinie en veroverden in de loop van de maand juni onder meer Deventer en Zwolle. Intussen was een omvangrijke vluchtelin-

genstroom op gang gekomen. Dat regenten, die vanaf het begin als zondebokken voor de oorlog werden gezien, eveneens vluchtten, werd als verraad beschouwd, evenals de snelle overgave van het gewest Utrecht. Een deel van de bevolking uit de door de Fransen bezette gebieden zocht een goed heenkomen in 'het eiland' Holland, dat beschermd werd door geïnundeerde polders, later bekend geworden als de Hollandse Waterlinie, en door een imposante vloot. De Franse troepen drongen in hoog tempo tot diep in het land door. Na korte tijd was de Utrechtse Dom weer een rooms-katholieke kerk geworden. De IJsselsteden gaven zich schandelijk snel over. Een van de weinige positieve berichten was dat Groningen onder luitenant-generaal Carl von Rabenhaupt standhield tegen 'Bommen Berend', de bisschop van Münster. De in allerijl aangelegde Hollandse Waterlinie stuitte de Franse opmars.

ZOETWATEROORLOG

Het 'klassieke' verhaal over het Rampjaar is op zich correct, maar in een belangrijk opzicht onvolledig. Er wordt namelijk nauwelijks gerept

Kaart van belangrijke punten waar uitleggers en mariniers actief waren

over de rol en betekenis van de marine, en van matrozen en mariniers op de binnenwateren en de Zuiderzee. Er wordt gesuggereerd dat het in werking stellen van de Hollandse Waterlinie voldoende was geweest om de Fransen te beletten Holland in te nemen. Het dreigendste moment zou zich hebben afgespeeld in de winter van 1672-1673, toen eind december Franse troepen bij Bodegraven en Zwammerdam de bevroren Waterlinie konden oversteken. Dankzij de invallende dooi werd dat gevaar bezworen. Door dit onvolledige verhaal bleef buiten beeld dat er op tal van plekken op de Waterlinie en de Zuiderzee intensief werd gevochten. Ook bleef onduidelijk waarom de Fransen na de dooi met varend materieel niet verder Holland waren binnengedrongen.

Mijn co-auteur Anne Doedens raakte geïntrigeerd door deze onduidelijkheden toen hij bestuurslid werd van het Waterliniemuseum in Fort Vechten, bij Bunnik. Hij deed intensief onderzoek in zeventiende-eeuwse archieven en vulde dit hiaat in de Nederlandse geschiedenis, waardoor een veel completer beeld ontstond van een cruciale periode uit ons verleden. De onderzoeksresultaten waren de basis voor het boek dat Anne Doedens en ik schreven over deze 'oorlog in de oorlog'. *Zoetwateroorlog. Hoe de Nederlandse Marine de Fransen bestreed op de binnenwateren en de Zuiderzee 1672-1673* werd eind september in het Waterliniemuseum gepresenteerd.

De term 'Zoetwateroorlog' is geïnspireerd door een opmerking van de hertog van Luxemburg, die schreef over admiraal Cornelis Tromp: 'De

illustere Tromp werd benoemd tot admiraal van het *zoete water*, dat wil zeggen commandant van een flottielje lichte barken. Die voeren rond op de kanalen en vaarten en droegen zo bij aan de verdediging [van de Republiek].² De jurist en geschiedschrijver Pieter Valckenier ging nog een stap verder. Na de moeizame mobilisatie en het inderhaast in werking stellen van de Waterlinie te hebben besproken, schreef hij: 'De rivieren wierden door uytleggers en oorlog-scheepen so wel verseekert, dat den vyand naderhand noyt heeft onderstaan, deselve met eenige macht af te sakken tot in 't hert van Holland.'³ Als nuance-ring van de titel de kanttekening dat er in deze 'oorlog in de oorlog' ook op het zoute water van de Zuiderzee werd gevochten. Het accent lag echter op de zoete binnenwateren. In korte tijd werden tal van maatregelen genomen en honderden uitleggers – meestal platboomd- en andere kleine vaartuigen gevorderd, uitgerust

en bemand met duizenden mariniers en ander ‘seevolck’. In de Zoetwateroorlog speelde kolonel François Abrahamszoon Palm (1620-1674) een belangrijke rol. Op 7 juni 1672 nam hij het commando van het in 1665 opgericht Korps Mariniers over van luitenant-admiraal Willem Joseph van Ghent, die op die dag gesneuveld was in de Slag bij Solebay, voor de oostkust van Engeland. In het voorjaar van 1673 was het grootste gevaar geweken en werden meer offensieve acties uitgevoerd. Dat blijkt uit een gewaagde aanvalspoging in maart 1673. Onder leiding van kolonel

Palm werd een aanval op Harderwijk gepland. In het archief van de familie Huydecoper in het Utrechts Archief bevindt zich een beschrijving van deze aanval, gedateerd 20 maart 1673, opgesteld in Amsterdam.⁴ De naam van de verslaglegger is niet bekend. Het document geeft een boeiend inkijkje in de Staatse strategie op de Zuiderzee. Weliswaar was de aanval van Palm en zijn mariniers geen succes, maar dat men een dergelijke aanval aandurfde, toont aan dat het zelfvertrouwen in de Republiek was gegroeid.

Hieronder volgt het complete verslag.

HET VERSLAG VAN DE MISLUKTE AANVAL OP HARDERWIJK

[20 maart 1673] Mijnheer de kolonel Palm heeft voor de middag de officieren instructies gegeven en hun het plan [voor de aanval] meegedeeld en iedereen op het hart gebonden zijn plicht te doen. De wind kwam uit het zuidwesten. Daarna zijn we om twee uur ‘s middags zachtjesaan met het tij mee [uit Amsterdam] weggezeild tot dwars voor Monnickendam; bij westenwind langzaam voortdrijvende om overdag niet te vroeg langs de Gooise en [voor het donker] onder de Gelderse kust te komen. Iedereen werd erop gewezen dat [het schip van] kolonel Palm in de gaten moest worden gehouden en niet voorbij gevaren mocht worden.

Tegen vijf uur kregen we bericht uit Harderwijk, dat de zaken er daar [voor onze aanval] tot onze vreugde nog goed uitzagen.

Omstreeks zes uur zette de kolonel zeil bij, zodat hij bij een westnoordwestenwind vol onder zeil ging, hij gaf de schippers en roergangers bevel goed koers te houden naar Harderwijk.

Om acht uur stond de wind noordnoordwestelijk, zodat men naar verwachting tegen elf uur ‘s avonds ter hoogte van Harderwijk zou komen. Tegen die tijd voeren wij naar de wal en zeiden tegen de schippers dat ze met de eerste slag [laveergang] hoopten de haven te kunnen bezeilen.

Toen de wind daarna wat meer uit het oosten ging waaien, moesten we nog een paar [extra] slagen maken. Na land verkend te hebben adviseerden de schippers aan Palm bij de heersende wind nog een paar noodzakelijke slagen te maken om een goede positie te kunnen kiezen. Het was toen nogal donker, zodat de kust niet goed viel waar te nemen. De schepen volgden ons goeddeels, maar laveerden wel met groot gevaar voor elkaar. Bij de heersende wind in het donker varende, konden de schippers ons niet vertellen waar ze precies waren. De een dacht dat we voor Harderwijk waren, de ander beneden en een derde boven de stad. Daarmee verloren we tijd tot twee of drie uur ‘s nachts. Er was toen nog maar een klein deel van de schepen bij ons [Palm's schip], we waren bang met onze schepen verder van de wal af te raken.

Daarom gingen we voor anker, om bij daglicht niet vanuit Harderwijk zichtbaar te zijn. De aanvoerders van de schepen die nog bij ons waren, werden bij ons aan boord geroepen. De daarop gehouden krijgsraad besloot verder de Zuiderzee op te varen, omdat het op dat moment al te laat was om een aanval uit te voeren. We wilden naar een punt ten oosten van Marken varen, maar deden dat niet. Want omdat we luitenant-kolonel Grim en mijnheer de graaf van Limburg Stirum met ongeveer twintig schepen misten, moesten we gaan bijleggen, in onzekerheid of die al dan niet aan land waren gegaan.

Toen de zon opkwam bleken die twintig schepen ten oosten van Harderwijk van de wal weg te zeilen. We wachtten tot ze bij ons waren en hielden weer

krijgsraad, dit keer met hen erbij. Op voorstel van kolonel Palm werd unaniem besloten met de vloot naar het westen te zeilen om de vijand te misleiden. Daarna wilden we in het donker weer naar Harderwijk koersen en de vijand aanvallen op de manier zoals gisteren was besloten; we stuurden een paar tjalken en een verkenner eropuit om nieuws over de situatie in de stad te krijgen.

Om één uur ‘s middags bereikten we bij noordwestenwind de Westknar [een locatie waar men goed kon ankeren]. Daar kregen we nieuws van een schip uit Harderwijk dat door een van onze tjalken was opgebracht. De Fransen zouden zich ‘s morgens om zes uur met verbazing hebben afgevraagd wat voor schepen op de Zuiderzee voeren. De burgers van Harderwijk vertelden hen dat het om vissers ging, waarop de Fransen er verder geen aandacht aan hadden besteed en er geen acht op sloegen. De commandant van de stad en andere vooraanstaanden [hoge officieren] uit hun leger zouden maandagsmiddags [20 maart] naar Utrecht vertrokken zijn.

Om drie uur kwam een verkenner aan boord die vertelde dat er in Harderwijk geen alarm was geslagen en dat de goede vrienden daar onze komst geduldig afwachtten. Wel werd gezegd dat er binnenkort een troep van duizend en een troep van vierhonderd Fransen in de stad verwacht werden.

‘s Avonds om vijf uur bij onveranderde wind kwam de krijgsraad bijeen en besloot zich te houden aan het vorige besluit [over de aanval op de stad].

Om zes uur maakten we zeil, verdeelden ons in eskaders en voeren naar Harderwijk, waar we om halftwaalf ‘s avonds aankwamen bij een flauwe wind uit het noordwesten.

Mijnheer Palm roeide naar de haven om de situatie te verkennen. Hij deed dat met twee verkenners die moesten onderzoeken hoe het er in de stad voor stond. Ze moesten ook op de afgesproken seinen letten. Toen ze terugkwamen beval Palm dat de vijftientig kartouwen [geschutstukken] die aan boord waren, tijdelijk naar de wal gebracht moesten worden. Intussen roeide hij naar de vloot, naar een proviandschip, om daar oorlogstuig dat bressen in een stadsmuur kon slaan, en stormladders en andere krijgsbenodigdheden te halen.

Ondertussen wachtten de schouwen [hier: platbodemde landingsvaartuigen] op nadere bevelen, hoewel er al drie naar voren waren gevaren, naar een punt waar ze loos alarm zouden slaan [om de Fransen weg te lokken van de plaats van de aanval].

Maar voordat mijnheer Palm de aanval op de grote stadspoort had kunnen inzetten, van waaruit het sein voor onmiddellijke actie gegeven zou worden, zag de schildwacht op de wal hem en riep ‘wie daar?’ Hij kreeg geen antwoord en begon te schieten. De andere schildwachten en de wacht op de toren gingen toen ook vuren. Dadelijk begonnen de klokken te luiden en werd de trommel geroerd. Er weerklonk een luid gedruis in de stad die tot dan toe heel stil was geweest. We hoorden de schildwachten in de schepen [in de haven] zelfs ‘alarm, alarm, alarm’ roepen.

Na het ontdekken van de aanslag beval mijnheer Palm toen hij weer bij de landingsschepen was gekomen, dat we ons terug moesten trekken. Tijdens de terugtocht voegden de verkenners zich bij ons en vertelden dat van binnenuit het juiste sein voor de aanval was gegeven, omdat de vrienden in de stad ‘ga je gang, ga je gang’ hadden geroepen. We maakten zeil en kwamen op de 23^e maart om 11 uur [‘s morgens] weer voor Amsterdam.

Johan Teyler, Een platbodem met volle zeilen, 1688-1750. Rijksmuseum, Amsterdam

Een gedenksteen voor kolonel Palm in de Dordtse Grote Kerk

VOETNOTEN BIJ HET ARTIKEL

¹ Het ‘klassieke’ verhaal is onder meer terug te vinden op de websites van Historiek en van de Canon van Nederland.

² Pierre de Ségur, Le maréchal de Luxembourg et le prince d'Orange: 1668-1678 (Parijs 1902), p. 195.

³ Petrus Valckenier, ‘t Verwerd Europa ofte politijke en historische beschryvinge der waare fundamente[n] en oorsaken van de oorlogen en revolutiën in Europa, voornamelijk in en omtrent de Nederlanden zedert den jaare 1664, gecauseert door de gepretendeerde Universele Monarchie der Franssen (2^e dr., Amsterdam, 1742), p. 701. (Hierna: Valckenier, ‘t Verwerd Europa).

⁴ Utrechts Archief, toegang 67, familie Huydecoper, nr. 86 (stukken ontvangen door Joan Huydecoper betreffende de oorlog van 1672-1678), pp. 8v.

tekst Wim Buitenhuis

Wim Buitenhuis is lid van Herderewich en doet onderzoek naar de geschiedenis van Harderwijk

Garnalen pellen in Harderwijk

Garnalenpellerij in Harderwijk rond 1900

Het is een goede zaak dat historische verenigingen de geschiedenis van hun stad of dorp vastleggen. Mooie oude straten en gebouwen stralen bijvoorbeeld een stukje welvaart van die vroegere tijd uit. Dat geeft plezier om herinneringen op te roepen: 'Die goeie ouwe tijd'! Maar er waren ook mindere tijden, bijvoorbeeld van armoede en dat nodigt niet altijd uit om daar over te schrijven. Zo kan het gebeuren dat we een wat scheef beeld hebben van dat verleden.

Ook in Harderwijk waren er tijden van armoede en tegenslag. De visserij, de trots van Harderwijk, beleefde naast goede tijden ook tegenvallende periodes. Aan de garnalenhandel bijvoorbeeld bleek een rafelig randje te zitten. Het pellen van die beestjes bleek niet altijd even fris te zijn, zoals in onderstaand artikel wordt beschreven.

In het Vittepraetje van juni 2025 stond een artikel van Robert Oosterhof over de vismeelfabriek van Eibert den Herder, gestart in 1912. Vóór die tijd had Eibert den Herder zich al met het inblikken van garnalen bezig gehouden. Er waren in die tijd vier garnalenpellerijen in Harderwijk. Voordat die

bedrijven de garnalen mechanisch gingen pellen, vond dat pellen thuis plaats, als belangrijke bijverdienste voor Harderwijkse gezinnen. De manden met ongepelde garnalen werden aan huis gebracht, waar het pellen kon plaatsvinden door de vrouwen, maar ook door kinderen. De gepelde garnalen werden weer opgehaald en de schillen gingen bij het afval.

Aan het begin van de 20^e eeuw ontstond er, ook in de landelijke pers, veel discussie over ongewenste omstandigheden bij deze huisarbeid. De pers dook er bovenop en Harderwijk werd landelijk bekend op een minder goede wijze.

RAPPORT OVER GARNALENPELLERIJ IN HARDERWIJK

Op 9 juli 1909 hield N.G. Brouwer tijdens de Tentoonstelling van Huisnijverheid in Amsterdam een inleiding over de garnalenpellerij. Hij had over dat onderwerp een rapport geschreven voor de enquêtecommissie. Een verslag over die inleiding en het rapport zijn opgenomen in het Algemeen Handelsblad van 30 juli 1909.

Brouwer jr. beschrijft de éénkamerwoningen in de armste buurten van Harderwijk, die vaak een treurige indruk geven, zeker als men er ook naar binnen gaat. *"Er zijn rijen van zulke woningen, waar of tabak gestript wordt, of sokken gebreid voor het leger, of garnalen worden gepeld. Voor het overgrote deel zijn het krotten, die afgekeurd worden voor verder bewoning, maar waarin men toch nog een half jaar mocht wonen. De meeste*

woningen hebben een klein kamertje aan de straat, met daarachter het vertrek dat bewoond wordt, waarin geslapen, gekookt, en gegeten wordt en waarin men zichzelf reinigt."

In veel van die vertrekken heeft men weliswaar een afgetimmerd hoekje voor een privaat, maar hij heeft ook geconstateerd dat zo'n betimmering niet altijd aanwezig is. En ook dat het privaat bestaat uit een emmer, waarin de ontlasting wordt opgeslagen, die slechts ééns in de twee dagen wordt geleegd.

"En in zulke ruimtes bereidt men dan garnalen", merkt Brouwer jr. op.

Naast bovengenoemde onhygiënische omstandigheden besteedt hij ook aandacht aan ongewenste kinderarbeid en overige slechte arbeidsomstandigheden bij het garnalen pellen.

Ieder lid van het gezin, man, vrouw, jongen of meisje, doet mee met die huisarbeid. De leeftijden lopen van 5 jaar tot 80 jaar. Vooral de kinderarbeid is hem een doorn in het oog. De kinderen werken tot 's avonds laat, zodat ze overdag te slaperig zijn om op school wakker te blijven. De vele en lange arbeidsuren zijn ook de oorzaak van onhygiënische omstandigheden: men heeft geen tijd om het huis een beetje netjes te houden. Ook persoonlijke hygiëne laat veel te wensen over. Tijdens zijn onderzoek heeft Brouwer jr. omstandigheden gezien, waar de pelsters en pellertjes een ernstige huiduitslag op het hoofd hebben. *"Het gedurig krabben en wrijven verraadt bovendien de aanwezigheid van ongedierte. Vaak gaan de handjes in soms mooi blonde krulbolletjes om direct daarna de garnalen weder te pellen. Duizenden vliegen gonzen door het vertrek en hebben zoowel op de onafgehaalde legersteden (bedsteden) als op de met garnalen bedekte tafel, een aangename verblijfplaats."*

Die onhygiënische omstandigheden zijn volgens Brouwer jr. voor een overgroot deel het gevolg van armoede. Soms wordt bij schoolgaande kinderen de hoofduitslag niet bestreden, zodat ze niet naar school mogen en dus de hele dag ter beschikking staan om mee te helpen met het pellen van garnalen.

De bedsteden zijn ook regelmatig slecht: *"In zeer veel bedsteden trof men geen lakens of dekens aan, maar een hoop afgedragen kleeën of gedeelten daarvan. Deze massa lappen blijft dan dag in, dag uit in de bedstede liggen, de onreinheid bevorderende. En te midden van dit vuil trof men soms een schaal gepelde garnalen aan."*

Zo gaat hij nog even door met het vermelden van slechte omstandigheden en tenslotte heeft Brouwer jr. het over

de verdiensten: *"Het loon voor het garnalen pellen is schaars, zeer schaars. Een halve kilogram garnalen is eene beduidende hoeveelheid, honderden beestjes moeten hiervoor gepeld worden, terwijl het loon slechts 8 cent bedraagt."* Vervolgens doet Brouwer jr. een poging om het uurloon van een peller te berekenen en komt op 1,5 cent per uur en merkt op: *"Een schitterend uurloon mag 1,5 cent toch zeker niet genoemd worden. Zoo werken honderden mensen en kinderen in Harderwijk. Voor enkele centen wordt het wel en wee der kinderen, het opkomend geslacht, opgeofferd. Door deze bereiding in huis van één der fijnste delicatessen, wordt onze volksgezondheid in gevaar gebracht."*

Hij eindigt zijn verhaal met de oproep aan de werkgevers om de huisarbeid te beëindigen en het pellen te laten gebeuren in afzonderlijke ruimtes, waar hygiënisch kan worden gewerkt, zodat de immorele en verwoestende kinderarbeid wordt bestreden en de algehele volksgezondheid niet meer in de waagschaal wordt gesteld.

REACTIES IN LANDELIJKE PERS

De discussie in de landelijke pers barst in feite pas een jaar later echt los als B.J. Gelder, redacteur van de Visscherij-Courant, waarschuwt voor de garnalen uit Harderwijk, die via huispellerij zijn gepeld en op de markt in Amsterdam worden verkocht. Hij schrijft in

Steegje in oud-Harderwijk

de Courant van 20 juli 1910: “Wanneer er in Harderwijk eens eene epidemie uitbreekt, wat zou er dan in Amsterdam gebeuren?”

Ook dit was Harderwijk

In onze tijd zouden direct de sociale media vol staan met commentaar, maar dat kon een eeuw geleden nog niet. Ondanks dat valt het wel op hoe snel er in verschillende dagbladen commentaar komt van uiteenlopende aard. In het Nieuwsblad van Friesland (Hepkema’s Courant) wordt alleen het commentaar van B. J. Gelder opgenomen. In de Courant van 27 juli 1910 echter wordt door Brückmann, van Garnalenpellerij Brückmann & Co, gesteld dat het allemaal niet zo’n vaart loopt en “dat niet alle garnalen uit Harderwijk komen en dat hier in Amsterdam ook garnalen gepeld worden in pellerijen, waar zindelijkheid in behandeling eerste vereischte is en die voor ieder te bezichtigen zijn. Laat men dan eene wettelijke keuring instellen van al wat in Amsterdam ingevoerd wordt, dan geloof ik wel, dat de heer B. J. Gelder voor het uitbreken van eene epidemie niet bevreesd behoeft te wezen.”

Een week later, op 1 augustus 1910, antwoordt Gelder al weer in dezelfde krant en stelt “dat ik niet nalaten zal, telkens en telkens weer, te dezer materie te wijzen op de schandelijke, onzindelijke huisindustrie te Harderwijk. En wanneer de heer Brückmann daar schade van heeft, en met hem sommige Amsterdamsche winkeliers, dan spijt mij zulks hunnentwege. Echter, dat is geen reden om het waarschuwen na te laten. Integendeel. Misschien zullen, juist door de ondervonden schade, ook den betrokkenen de oogen opengaan en zullen zij mede aandringen op

verbetering. Wanneer de firma B. in deze richting stappen wil doen, dan schaar ik mij gaarne aan hare zijde. Zolang echter een deel der verkocht wordende gepelde garnalen beslist geen verkoopbare waar is, doet het publiek verstandig voorzichtig te zijn.” In de Utrechtse Courant van 2 augustus 1910 en de Stichtse Courant van 3 augustus 1910 worden redactionele commentaren over het artikel in de Visscherij-Courant met betrekking tot de mogelijke infecties van gepelde garnalen uit Harderwijk opgenomen en wordt opgemerkt: “moge bovenstaande mededeeling als waarschuwing dienen, toe te zien, wat men koopt of althans, wanneer men in twijfel verkeert, de gepelde garnalen voor de consumptie eerst af te wasschen.”

Een antwoord van de bedrijven uit Harderwijk, die het garnalen pellen uitbesteedden aan de huispellerijen, kon natuurlijk niet uitblijven. Dat bericht verschijnt op 3 oktober 1910 in Het Nieuws van de Dag: Kleine Courant. Ze melden dat ze vorig jaar niet hebben gereageerd op het onderzoek en de rapportage van de heer Brouwer, omdat hij geen vakman is. Maar omdat de heer Gelder van de Visscherij-Courant hem gelijk geeft, willen ze niet langer zwijgen. Ze schrijven: “Genoemde heer beweert dat te Harderwijk de garnalen alleen in vuile, vieze vertrekken worden gepeld en de toestand aldaar verschrikkelijk is. Dit is een leugen. Wij beweren en de Gezondheidscommissie kan bewijzen, dat Harderwijk als buitengewoon zindelijk en gezond aangemerkt mag worden. Een bewijs hiervoor is dat Harderwijk pas een vast garnizoen heeft gekregen en de Regeering zendt zieke militairen van elders naar hier ter herstelling.”

De firmanten weten ook wel dat er een en ander is te verbeteren, “maar waar ter wereld is dit niet zoo? Het is een feit, dat een massa Amsterdamsche vischvrouwen in de vroege morgenuren evengoed aan huis garnalen pellen als de visschersvrouwen in Harderwijk, evenzoo in Scheveningen, Katwijk, Zandvoort, Stellendam, Volendam, Huizen, Bunschoten, Elburg, Kampen en Urk. In al deze plaatsen worden de garnalen geheel of gedeeltelijk aan huis gepeld en is het daar dus even goed huisindustrie als hier ter plaatse.”

Ook wordt nog vermeld dat grote handelaren uit Stellendam, Volendam en Amsterdam, onder andere de modelpellerij van Brückmann & Co, flinke hoeveelheden garnalen betrokken hebben uit Harderwijk: boerenbedrog dus! Vervolgens wordt door de garnalenhandelaars beschreven hoe het pellen volgens hen in alle plaatsen en dus ook in Harderwijk wordt gedaan. Tenslotte gaat het

nog over de slechte betaling: “Dit was eveneens gelogen. Alleen in de maand Juli zijn de verdiensten gering, omdat de garnalen dan te klein van stuk zijn; de overige maanden is dit niet zoo en is het vaak, doordat er geen vraag naar is, een gevolg van al het geschrijf over infecties, dat de pelsters veel te vroeg moeten ophouden.” Deze verdediging was ondertekend door Gebrs. Den Herder Garnalenhandel Harderwijk, Firma Jongejan Scheveningen-Harderwijk, A. Jansen, Garnalenhandel Harderwijk.

REACTIE VAN EEN SCHOOLMEESTER

Tot slot komt er op 12 augustus 1910 nog een reactie van H. Hoetink, meester aan School B te Harderwijk, in het Dagblad van het Noorden. Hij stelt dat kinderen vroeg uit bed worden gehaald om mee te helpen pellen. De kinderen zijn op school dus moe, zitten te knikkebollen, kijken hem met glazige ogen aan en als meester kan hij ze niet bij de les houden. De leerstof is sowieso lastig op te nemen als de kinderen niet wakker kunnen blijven. Kinderen uit de arbeidsklasse willen best graag iets doen voor het huishouden: bijvoorbeeld op woensdag- of zaterdagmiddag voor hun moeder hout en dennenknoepen uit het bos halen. Maar het structureel garnalen pellen gaat meester Hoetink echt te ver. Hij meldt onder andere: “Al dat schoolverzuim voor het pellen (bedrieglijk als ziekte of zooiets opgegeven) of te laat komen is daarvan tevens het gevolg, in weerwil van Leerplichtwet! En al brengt dat bedrijf enkele centen in de gezinnen, ik aarzel niet, met het oog op de kinderen, en op het onderwijs op School B, te wijzen op de gevolgen, die niet buiten beschouwing kunnen blijven.”

Hoetink veronderstelt dat men vindt dat hij overdrijft, maar dat vindt hij een dooddoener als men de zaak niet echt kan weerspreken. Jonge kinderen, die veel te vroeg moeten opstaan om hun ouders te helpen, lopen schade op aan lichaam en geest. Hij stelt de garnalenhandelaren als “voorwaarde voor de pellende gezinnen dat de kinderen beneden (14 jaar b.v.) er af zullen blijven. Me dunkt, Ge kunt die conditie stellen, en Ge kunt het naleven ervan controleeren. Dat Ge ten allen tijde moogt binnenlopen om er op toe te zien, dien eisch kunt Ge toch óók bedingen. Misschien moet dan (als slechts volwassenen en groote kinderen het werk doen) het pelloon wat verhoogd. Maar wat nood! Ik zie al als voornaamste reclame op uw garnalen prijken ‘behandeld uitsluitend door personen boven de zooveel jaar.’ In elk geval zult Ge er eer bij winnen dan verliezen! Is het elders óók zoo, en erger nog? Te meer reden voor U om uit te blinken. Ziet toe, dat gij niet één van deze kleinen veracht!”

OVERHEIDSMAATREGELEN

Blijkbaar vond het gemeentebestuur van Harderwijk dat er ook iets moest worden gedaan aan de afvalverwerking van de garnalenpellerij. De Provinciale Overijsselsche en Zwolse Courant melden op 24 oktober 1910 het volgende: “In de heden gehouden zitting van den gemeenteraad is tenslotte na eenige beraadslagingen goedgekeurd het voorstel van B en W, om een rioolgeleiding aan te brengen van de garnalenpellerij van Gebrs. den Herder naar de Vischmarkt, en van daar naar zee. De kosten f. 1200 kunnen worden gevonden uit een aanvulling van de begroting voor 1910, die mede werd goedgekeurd. De voortzetting dezer rioleering zal worden ter hand genomen in 1911 en zoo noodig in het daarop volgend jaar, waardoor in een lang gevoelde behoefte zal worden voorzien.”

Ook in de Tweede Kamer kwam Harderwijk met dit onderwerp aan de orde. Het Nieuwsblad van het Noorden meldt in de krant van 3 december 1910 het volgende: “Zitting van Donderdag. ‘s Avonds zagen wij minister Talma achter de groene tafel. Bij de afdeeling „Visscherijen” werd de behandeling zijner begroting hervat. Hierbij sprak over de garnalen de heer Vorsterman van Oyen; de heer de Meester hield een betoog over de oesters en de mosselen en de heer Duymaer van Twist vertelde, dat er 50.000 „ondermaatsche visschen” alle dagen te Harderwijk vermoord worden. Hij en de heer Hugenholtz herhaalden hun jaarlijksch protest tegen het visschen met het kuilnet.” (Ter info: garnalen werden gevestigd met het kuilnet.)

Arnhemsche courant 23-06-1910

tekst John Wetzels

John Wetzels is oud-docent geschiedenis, oud-secretaris van Herderewich en lid van de Werkgroep Gelderse Academie

Pieter Bondam (1727-1800)

Portret van Pieter Bondam
door August Dietzer
(Bron: Universiteit Utrecht)

Eén van de faculteiten van de Gelderse Academie was die van de rechtsgeleerdheid, waaraan vele professoren verbonden zijn geweest. In dit artikel vindt u de biografie van Pieter Bondam (1727-1800). Hij was negen jaar professor aan de Academie en tevens één jaar rector magnificus.

FAMILIE EN GEZIN

Pieter Bondam werd op 26 december 1727 geboren in Kampen. Hij was een zoon van Rutger Bondam, handelaar in stoffen en lid van de gezworen gemeente, de vertegenwoordiging van de burgerij bij het stadsbestuur, en Christina Sterke (Starck). Vader Rutger was ook weesmeester. De stamvader van het geslacht Bondam was een cavalerist uit Pfalsbourg in Lotharingen, die in 1628 in Kampen gehuwd was met een meisje uit Zwartsluis. Op 16 mei 1752 huwde Pieter Bondam met Rolina Meijer (1724-1782). Zij was een dochter van Gerhard Meijer, jurist, schout en raadslid in Kampen. Uit dit huwelijk werden drie zoons en drie dochters geboren. Twee kinderen overleden op jonge leeftijd. Pieters zoon Gerard Bondam (1754-1825) was raadslid en later burgemeester van Kampen en zijn zoon Rutger Bondam (1757-1819) was doctor in de rechten, kapitein in het leger en voerde het bevel in de Groninger Ommelanden (commandant in Boertange/Coevorden). Dochter Chris-

tina (1760-1798) trouwde in 1783 in Hierden met Jacob Botter Heurdt. Dochter Alida (1763-1784) trouwde met de Utrechtse rechtsgeleerde Pieter Heijblom. In 1781 kocht Bondam het landgoed Ittervecht in IJsselmuiden van de destillateursfamilie Lucas Bols om er in alle rust zijn vrije tijd door te brengen en te werken aan zijn boekwerken. Een jaar later overleed zijn eerste echtgenote Rolina Meijer op het landgoed. Ze werd begraven in de Bovenkerk van Kampen. Bondam huwde op 1 augustus 1784 met Maria Christina van Noortwijk. Zij kwam uit een patriciërsmilieu en was de dochter van de secretaris van de Utrechtse Ridderschap. Na haar overlijden in 1796 trouwde Pieter op 17 september 1798 met Sophia Susanna Arntzenius. Zij was de niet eerder gehuwde zuster van een Utrechtse collega-hoogleraar in de rechtsgeleerdheid. De laatste twee huwelijken bleven kinderloos. Pieter Bondam overleed op 6 februari 1800 en werd begraven in de Catharijnekerk in Utrecht.

OPLEIDING

Pieter Bondam bezocht in zijn geboorteplaats Kampen de Latijnse school en het gymnasium. Op 17 juli 1742 hield hij een afscheidsrede 'ter vereering van Cicero's welsprekendheid'. In hetzelfde jaar liet hij zich als student in de letteren inschrijven aan de universiteit van Franeker. Hij volgde lessen Grieks bij de vermaarde hoogleraar Valckenaer. Nadat hij een studie in de letterkunde en klassieke talen had afgerond, stapte hij echter over naar de rechtenfaculteit en op 7 juli 1746 promoveerde hij bij Christiaan Hendrik Trotz, de eerste hoogleraar Nederlands staatsrecht. Zijn dissertatie was getiteld: 'Specimen animadversionum criticarum ad loca quaedam juris civilis depravata' (Een voorbeeld van kritische observaties over bepaalde corrupte onderdelen van het burgerlijk recht.)

Latijnse School in Kampen (huidige Buitennieuwstraat 4)

Na zijn afstuderen vertrok hij naar de universiteit van Leiden, waar hij gedurende twee jaar colleges volgde bij de classicus Tiberius Hemsterhuis. Daar bekwaamde hij zich verder in de Griekse en Latijnse letterkunde. Hoewel een loopbaan in de magistratuur zeker tot de mogelijkheden zou hebben behoord, koos Pieter Bondam voor de kathedra. Tot aan zijn dood heeft hij verschillende functies in het onderwijs bekleed.

LOOPBAAN IN HET ONDERWIJS

Vanaf 1748 was hij conrector en leraar van de Latijnse school in Kampen. In 1755 vertrok hij naar Zutphen, waar hij in eerste instantie werd aangesteld als conrector aan het gymnasium.

Hier verwierf hij de titel professor en aanvaardde het professoraat met de 'Oratio inauguralis de linguae Graecae cognitione jurisconsulto necessaria, dicta cum ordinariam juris professionem auspicaretur' (Inaugurale rede over de voor een jurist noodzakelijke kennis van de Griekse taal, uitgesproken toen hij het gewone beroep van advocaat bepleitte.) Hij gaf er een reeks colleges rechten en ook colleges geesteswetenschappen. Zijn belangstelling lag zowel bij de rechten als bij de letteren. Hij verzorgde in 1759 een uitgave van rechtsgeleerde teksten: 'Variarum lectionum libri duo. In quibus quaedam juris civilis, plura vero aliorum scriptorum loca vel emendantur, vel ex codicibus. Corriguntur et supplentur' (Twee boeken met verschillende interpretaties. Hierin zijn bepaalde passages uit het burgerlijk recht, en vele passages van andere schrijvers, gecorrigeerd of overgenomen uit codices. Ze zijn gecorrigeerd en aangevuld.) Hij werkte tevens aan een Latijnse grammatica, een boekwerk waaraan hij al in Kampen begonnen was, maar dat nooit zou worden afgerond. Zijn zoon Rutger heeft dit werk willen voltooien, echter zijn vroege dood heeft dit verhinderd. Het manuscript is na zijn dood aangekocht door de Leidse universiteit. Door zijn belangstelling voor de letteren kwam hij in contact met de Rotterdamse stadspensionaris en bibliofiel Gerard Meerman. In 1762 volgde zijn aanstelling als rector en bibliothecaris van het Zutphens gymnasium, maar een jaar later, op 35-jarige leeftijd, werd hij benoemd tot hoogleraar in de rechten aan de universiteit in Harderwijk. Hij dankte deze benoeming mede aan de voorspraak van Meerman en van de Amsterdamse hoogleraar en dichter Pieter Buurman II (ofwel Petrus Burmannus II), met wie hij geregeld correspondeerde, zonder echter gerekend te mogen worden tot zijn Santhorsterkring, zo genoemd naar zijn buitenverblijf in Wassenaar. In deze literaire groep voerden de leden ook politieke discussies. Bondam heeft zich echter zijn leven lang verre gehouden van staatkundige en kerkelijke disputen. Bondam hield van de dichtkunst. Hij stond bekend om zijn Latijnse verzen als bijdragen aan het album amicorum (vriendenlijst) van zijn studievrienden.

HARDERWIJKSE PERIODE (1763-1773)

Op 14 april 1763 werd Bondam benoemd tot hoogleraar rechtsgeleerdheid aan de universiteit van Harderwijk. Bij het aanvaarden van dit professoraat hield hij op 14 juni van dat jaar de rede 'Pro Graecis

Juris Romani Interpretibus’ (Voor Griekse tolken van het Romeinse recht). De Gelderse universiteit werd door veel hoogleraren gezien als een voorportaal tot meer gerenommeerde universiteiten als in Leiden en Utrecht. Ook Bondam zag zijn aanstelling als zodanig. In 1769 kreeg Bondam het financieel zeer aantrekkelijke rectoraat van het Haags Gymnasium aangeboden. Dit aanbod sloeg hij echter af. De curatoren van de universiteit besloten hem hiervoor te belonen met een buitengewone toelage. Hij zou negen jaren aan de Harderwijkse universiteit verbonden blijven. In 1770 was hij rector magnificus. Hij was een bekwaam en gevierd docent en leidde in Harderwijk met zijn gezin een fijn buitenleven. Hij raakte goed bevriend met Meinhard Tydeman, korte tijd zijn naaste collega. Bondam behoorde tijdens zijn loopbaan aan de Harderwijkse universiteit tot de hoogleraren die de universiteit tot grote bloei brachten. Dat leverde deze hoogleraren een salarisverhoging op. Het salaris van Bondam werd met 100 gulden verhoogd tot 900 gulden. In vergelijking met de salarissen die aan andere universiteiten betaald werden bleef het echter een karig bedrag.

In 1770 benoemden de Staten van Gelderland Bondam tot gewestelijk geschiedschrijver. Hij werkte, ook na zijn verhuizing naar Utrecht, aan de uitgave van het ‘Charterboek der Hertogen van Gelderland en Graaven van Zutphen’. De secretaris van de Gelderse Rekenkamer gaf de benodigde documenten en dikke bundels papieren aan Bondam, zodat hij deze thuis kon bestuderen.

HOGLERAAR IN UTRECHT

Op 21 december 1772 volgde Bondams benoeming tot hoogleraar Romeins recht, staatsrecht, patriottische diplomatie en leenrecht aan de universiteit van Utrecht, als opvolger van zijn vroegere leermeester Trotz, die eerder Franeker had verlaten voor een professoraat in Utrecht. Hij aanvaardde het ambt op 19 mei 1773 met de inaugurele rede ‘De subsidiis, ad solidam juris Belgici cognitionem necessariis, vulgo tamen nimis negligisolutis ’ (Over de middelen die nodig zijn voor een gedegen kennis van het Belgische recht, maar over het algemeen te verwaarloosd). Hij legde zich toe op een uitvoerige bestudering van de staatsrechtelijke wortels van de Republiek. Hoogtepunt in zijn carrière was de plechtige rede ‘Oratio secularis de foedere Trajectino’ (Seculiere toespraak over het Verdrag van Trajectino), op 29 januari 1779 gehouden in het auditorium van het Academiegebouw, ter gelegenheid van het tweede eeuwfeest van de Unie van Utrecht. In een oplage van 400 exemplaren werd deze redevoering op kosten van de stad gedrukt. Deze redevoering werd verspreid onder hoogleraren en stadsbestuurders in de provincie Utrecht en naburige provincies. Bondam was tevens belast met een deel van de organisatorische taken van de universiteit en was rector magnificus van de universiteit in de studiejaren 1776 en 1788. In totaal heeft Bondam aan de Utrechtse universiteit 176 promoties verzorgd, waarvan alleen al in 1797/1798 veertien. Het leverde hem op latere leeftijd het verwijt op dat hij de promotiegelden teveel voor zichzelf hield, ten koste van de pas benoemde collega Cornelis Willem de Rhoer, ook afkomstig van de Harderwijkse universiteit.

ZIJN WETENSCHAPPELIJKE WERKEN

Naast de bovengenoemde geschriften werkte Bondam, in samenwerking met de Zeeuwse raadspensionaris Laurens Pieter van de Spiegel, aan de uitgave van nog niet gepubliceerde stukken over de Unie van Utrecht. Bondam was hierbij verantwoordelijk voor de uitgave van bronnen uit Utrecht, Gelderland en Overijssel, en Van de Spiegel voor die uit de Zeeuwse en Hollandse archieven. Dit werk kreeg de titel ‘Verzameling van onuitgegevene stukken, tot opheldering der Vaderlandsche Historie’. Daarnaast werkte hij gestaag verder aan het eerder vermelde ‘Charterboek’. De opzet was de uitgave te laten lopen tot de afzwering van Filips

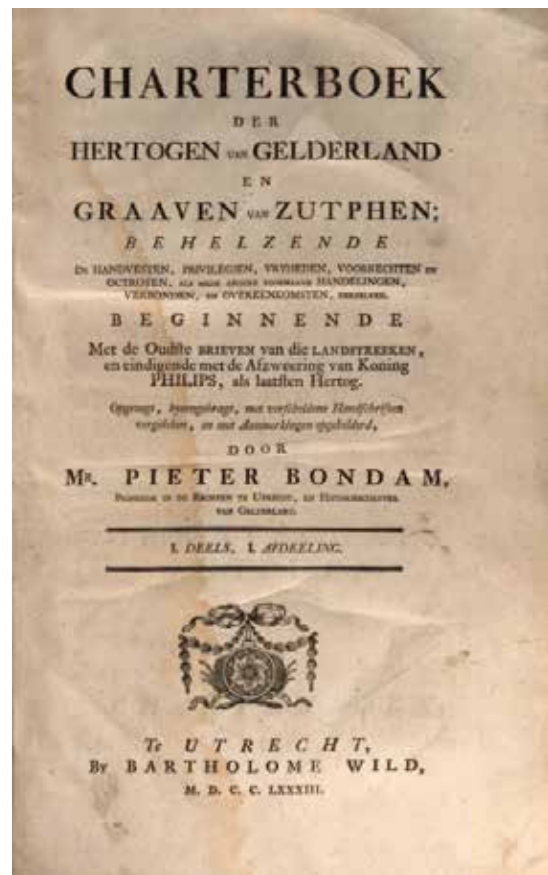
II, maar dat bleek een te ambitieuze doelstelling. Van de vier gereedgekomen delen verscheen het eerste in 1783, het laatste postuum in 1809. De reeks kwam tot het jaar 1286. De werkzaamheden aan de geschriften ondervonden steeds weer vertraging, doordat het onderwijs aan de rechtenfaculteit bij herhaling alleen op Bondams schouder terecht kwam. Bovendien doordat ziekten en dood in zijn naaste omgeving zijn aandacht eisten. Bondam schonk in 1789 het tweede deel van het ‘Charterboek’ aan de Harderwijkse universiteitsbibliotheek. Aangezien deel één nog ontbrak zou hem gevraagd worden daarvan een exemplaar af te staan. Het Utrechts onderwijs in de vaderlandse geschiedenis bereikte in de tweede helft van de 18e eeuw een hoog niveau. Naast de vermaarde historicus Wesseling leverde Bondam hieraan een grote bijdrage. De vaderlandse historie en het staatsrecht ontwikkelden zich steeds meer. De vaderlandse historie was enigszins een modeverschijnsel geworden met veel beoefenaars op academisch niveau. Als geschiedkundige was hij een kritisch vorser naar de bronnen van de Nederlandse staat, waarbij hij zich onthield van ‘wijsgerige geschiedschrijving’. Hij beperkte zich tot bronnenuitgaven, in de overtuiging dat dit van algemeen belang was en een bevestiging was van de bestaande orde. Bondam wilde het liefst bouwstenen aandragen waarmee anderen, bijvoorbeeld Van de Spiegel, het geschiedenisverhaal zouden schrijven. Slechts eenmaal waagde hij zich aan ‘geschiedschrijving’, bij de redevoering over de Unie van Utrecht. Het vaderlands staatsrecht ontwikkelde zich in de 18^e eeuw steeds meer. Door bestuurders werd dit met argwaan en wantrouwen gevolgd. In het staatsrecht werden immers vragen gesteld over machtsaanspraken en over vernieuwingen van de inrichting van de staat. Op de Utrechtse universiteit ontstond tot in de academische senaat grote verdeeldheid tussen aanhangers van de patriotten en orangisten. Tydeman en Bondam stonden aan de kant van de orangisten. Bondam was een gematigd voorstander van het erfelijk stadhouderschap. Willem van Oranje was de drijvende kracht achter de totstandkoming van de Unie geweest, en zijn nazaten vormden de voortzetting ervan. De stadhouders waren voor hem het juiste midden tussen een ongelimiteerde democratie en het machtsmonopolie van de aristocratie. Bondam leek voorstander van een nauw samengaan van de gewesten.

ALGEMENE BESCHOUWING

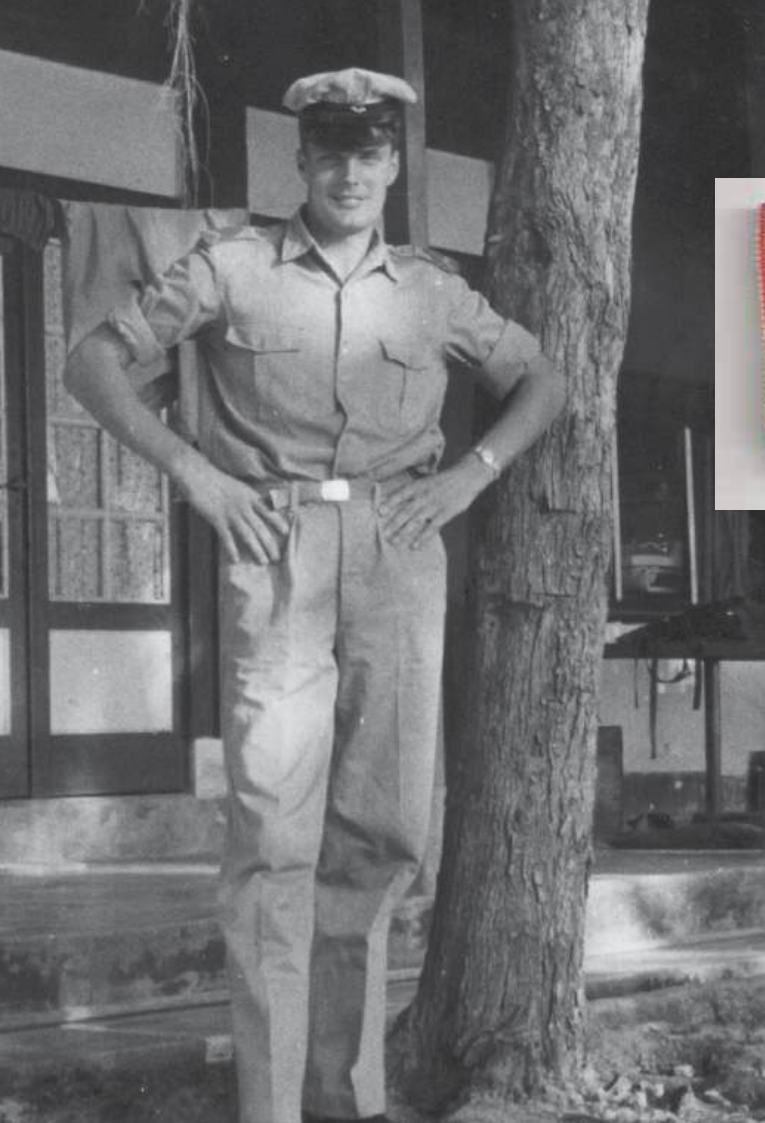
Als een markante persoonlijkheid wordt Pieter Bondam niet gezien. Wel als een veelzijdig persoon. Hij onderhield voornamelijk schriftelijke contacten met velerlei geleerden in de Republiek. Hij was lid van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen in Haarlem, de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in Leiden en het Provinciaal Utrechtsch Genootschap. Vijanden wilde hij niet maken. Hij werd door een enkele collega gezien als een ‘vleizuchtig persoon’, die iemand naar de mond praatte. Van grote betekenis zijn voornamelijk zijn bronnenuitgaven over de Nederlandse rechtsgeschiedenis en politieke geschiedenis. Hiervoor kreeg hij nationaal en internationaal erkenning. Onbekend blijft de invloed van de nuchtere geleerde Bondam op enige generaties Utrechtse juristen, die mede het kader vormden van het land in de overgangperiode van Republiek naar Koninkrijk. Ter herinnering aan zijn verdiensten als rechtsgeleerde en historicus is in Harderwijk, in de buurt De Tinnegieter, een laan naar hem vernoemd: de Bondamlaan. Ook op de campus van de Nijmeegse Radboud Universiteit wordt hij herinnerd door het Pieter Bondam plein en daar omschreven als ‘de grondlegger van de Staatsrechtswetenschappen’. Een portret van Bondam is in 1790 geschilderd door August Dietzer (privébezit).

BRONNEN

- J. van der Aa, Biographisch woordenboek der Nederlanden, 1854
- M. Ashmann, Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Utrechtse universiteit tot 1811, deel VII
- J.A.H. Bots, Het benoemingsbeleid van de Gelderse curatoren. In: Het Gelders Athene. Bijdragen tot de geschiedenis van de Gelderse universiteit in Harderwijk (1648-1811)
- H. Bouman, Geschiedenis van de voormalige Geldersche hogeschool en hare hoogleraren; grootendeels uit ongedrukte of zeldzame bescheiden, deel I en II, Utrecht, 1844 en 1847
- Jaarboek Oud-Utrecht 1978. Vereniging Oud-Utrecht
- L.J. Dorsman, Rechten in Utrecht-350 jaar rechtsgeleerdheid
- Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1803
- H. Jamin, Kennis als opdracht. De Universiteit Utrecht 1636-2001
- O.S. Lankhost, De bibliotheek van de Gelderse Academie te Harderwijk. In: Het Gelders Athene. Bijdragen tot de geschiedenis van de Gelderse universiteit in Harderwijk (1648-1811)
- I.M.C.F. van der Pluym - van Eijkeren, Hoogleraar en historicus mr. Pieter Bondam (1727-1800), Tilburg, 1987
- www.geldersarchief.nl
- I.M.C.F. van Eijkeren, De academische carrière en historische werkzaamheden van Pieter Bondam (1727-1800), ongepubliceerde doctoraalscriptie Radboud Universiteit Nijmegen, 1981

Voorkant van ‘Charterboek der Hertogen van Gelderland en Graaven van Zutphen’

tekst **Anita Raaphorst**

Anita Raaphorst is historicus en lid van de redactie van het Vittepraetje

Sergeant Willem Kevelam en de onderscheiding die postuum aan Willem werd toegekend

Willem Kevelam: sergeant in Nederlands Nieuw-Guinea

In het jaarboek 2024 van Herderewich wordt aandacht gegeven aan de laatste jaren dat Indië en Nieuw-Guinea nog in Nederlandse handen waren. Een zevental Harderwijkers, die in die periode daar hebben gewoond en gewerkt, vertellen hun verhaal. Als we in het jaarboek ook de eerste gesneuvelde Harderwijker hadden genoemd, was dat een goede aanvulling geweest. We vertellen hier alsnog het verhaal van Willem Kevelam.

JEUGD

Willem Kevelam werd op 5 mei 1942 in Harderwijk aan de Prins Frederik Hendriklaan geboren. Willem had een broer, Peter, en een zus. Elke dag liepen zij met een grote groep andere kinderen naar de scholen in de stad: zij gingen naar de Academieschool en de Israëlsschool aan het Kerkplein. Pas in de laatste twee klassen volgde Willem de lessen op de nieuwe Dr. J. Th. de Visserschool in Tweelingstad die in

1952 was opgericht. Hij ging daarna naar de ULO aan de toenmalige Stadsdennengweg (nu Parkweg), maar omdat hij in de derde klas bleef zitten, moest hij gaan werken bij Van Delft. In de avonden volgde hij de Handels Avondschool waar hij het Middenstandsdiploma 1 haalde, waarna hij als boekhouder werkte tot hij in dienst moest.

DIENSTTIJD

Samen met Peter Kok, Ab Kozijn en Henk de Fluiter ging Willem op 8 februari 1961 voor zijn dienstplicht naar Roermond. Ze werden ingedeeld bij de infanterie, het regiment Oranje Gelderland. Daarna volgde hij de onderofficiersopleiding in Den Bosch en werd hij sergeant. In die tijd laaide het conflict rondom Nederlands Nieuw-Guinea (NNG) flink op. Indonesië wilde dat land koste wat het kost inlijven; Nederland wilde de kolonie behouden en de Papoea's opvoeden

tot zelfstandigheid. Indonesië stuurde veel infiltranten naar Nieuw-Guinea die daar de bevolking op moesten zetten tegen het Nederlandse gezag. Deze indringers kwamen per boot of parachute aan land, waar ze een soort guerrilla-aanvallen uitvoerden op de Nederlandse troepen. Nederland reageerde op de toenemende militaire dreiging door diverse versterkingen naar de kolonie te sturen. Dienstplichtige soldaten en officiers kregen orders om in te schepen naar NNG; ze hadden geen keus. Willem Kevelam was één van die dienstplichtigen.

BRIEVEN

In de brieven die Willem naar huis en naar een dienstmaat stuurde, beschreef hij het leven als militair in de 'boes'. Hij moest om de zoveel tijd een maand wachtlopen om een vliegveld te bewaken, dit lag 14 km verwijderd van de zuidelijke plaats Kaimana. Het dagritme ging als volgt: om 6.00 u reveille; om 7.00 u appel; om 10.00 u koffiepauze tot 10.30 u; tot 13.00 u wachtlopen; om 13.30 u eten en dan slapen tot 17.30 u. Na het opstaan en het eten werd er gekaart en gedronken (limonade). De diensten werden gedraaid, gekleed in een sportbroek, met ontbloot bovenlijf en jungle boots tot kniehoogte. De manschappen sportten veel, zo boksten ze veel, een sport die ook tijdens patrouilles in het oerwoud kon worden beoefend. Willem meldde in een brief dat hij daarbij al een gekneusde neus en een blauw oog had opgelopen. Begin 1962 schreef hij het volgende: "Alles is hier nog bij het oude en ik ben kerngezond. Op het moment gaat het er hier warm aan toe. We liggen hier gedurig in de stellingen en we zijn ook veel in de boes om ploppers (Indonesische para's) te vangen. Ja, het is hier een interessant leven...Morgen ga ik weer voor onbepaalde tijd het bos in...We gaan hier de boes in met rijst en wat boter, de rest moet je dus maar zien te versieren op de een of andere manier. Zo eten wij ook veel knollen, een soort zoete aardappel die goed smaakt als je hem kookt en je er wat rietsuiker bij

doet. We voorzien in onze eigen vlees; dat zijn meest babys (varkens) ...dat is ook lekker om boven een houtskoolvuurtje te roosteren en dan te eten. Ja, je verwildert hier wel een beetje maar dat geeft niets, zo heb ik hier een mooie baard en snor. Ja, dat heeft ook weer zijn voordelen, want nu hoef ik mij niet te camoufleren. We slapen hier in de natuur, dat is gezond, we zijn eraan gewend. Wel eens lastig, want het sterft hier van de mieren en muskieten. Daar hebben we onze rookvuurtjes voor, waar we tussen slapen. Nergens last van. We moeten hier onze twee jaar uitdienen... ik ga daarna waarschijnlijk naar Suriname". Deze brief besluit hij met een tekeningetje van een palmstrandje met een bootje: "Het leven bij ons: rustig en vredig".

HINDERLAAG

De Nederlandse strijdkrachten hadden de taak om de Indonesische infiltranten uiteen te drijven en hen de kans te ontnemen zich te hergroeperen door voortdurend jacht op hen te maken. Deze strategie werd vooral bij de zuidkust gevolgd. Het lokaliseren van de para's in het oerwoud was de taak van de Papoea's. Alleen zij konden, onhoorbaar voor de vijand, de groepen opsporen. Eerst waren de Indonesische manschappen nog bewapend met (giftige) pijlen, later hadden ze beschikking over automatische wapens. Op 1 juni 1962 nam Willem deel aan een

Bericht van Willems begrafenis op NNG

dergelijke operatie. Zijn groep liep in een hinderlaag en samen met een maat sneuvelde hij. De media berichtten het volgende:

“Na een maand van regelmatige vuurcontacten tussen de Indonesische parachutisten en de Nederlandse gecombineerde strijdkrachten gesteund door Papoea-eenheden, zijn bij Kaimana twee Nederlanders gesneuveld. Het zijn de 20-jarige dienstplichtige sergeant W. Kevelam uit Harderwijk en de 20-jarige Amsterdammer, dienstplichtige soldaat 1ste klasse K.J. Faber. Beiden waren ongehuwd. Bij hetzelfde gevecht werd marinier J. Briggeman gewond. De gesneuvelden werden vandaag in Kaimana met militaire eer begraven. De Nederlandse kolonie in Nieuw-Guinea is diep onder de indruk van dit verlies. Het vuurgevecht deed zich voor tussen een gecombineerde patrouille van landmacht en mariniers in ruig oerwoudgebied. De Indonesische parachutisten hadden automatische wapens, waarmee zij het maaivuur openden vanuit de heup. Hoe het gevecht zich precies heeft toegedragen is bij het militair commando in Hollandia nog niet bekend.”

HERBEGRAVEN

Het kostte de diep bedroefde familie veel moeite om de lichamen naar Nederland te laten overbrengen. Vader Kevelam, werkzaam als burger op de WGF-kazerne, heeft de dienstdoende garnizoenscommandant tijdens

zijn bezoek aan de kazerne gevraagd om hierin te bemiddelen. Op 8 oktober 1962 landde op de militaire vliegbasis Soesterberg een DC-7 vrachtvliegtuig van de KLM. Aan boord waren achttien lichamen van in Nieuw-Guinea gesneuveld en verongelukte militairen. Met een lijkwagen werd het lichaam van Willem vervolgens naar Harderwijk gebracht. Op 11 oktober 1962 kreeg Willem Kevelam, na een herdenkingsdienst in de Bethelkerk, zijn laatste rustplaats op de begraafplaats in Harderwijk. Elk jaar wordt ook hij herdacht in de stille rondgang op 4 mei.

Het artikel is tot stand gekomen met medewerking van Peter Kevelam, de broer van Willem.

BRON

- <http://www.west-papua.nl/Bezoekersbijdragen/gevallenen/VuurgevechtbijKaimana.html>

Bovenaan: Het lichaam wordt gerepatrieerd.
Hierboven: Erewacht op vliegveld Soesterberg

tekst **Matty Moggré**

Matty Moggré is oud-voorzitter van Herderewich en voorzitter van de Stichting Joods Erfgoed Harderwijk

“Stichting wil Harderwijkse synagoge ombouwen tot centrum tegen antisemitisme”...

Zo luidde de kop van een artikel van Jan Ruijne in het Vittepraetje van juni 2024 (jg. 28, nr. 2, pag. 16). Daarin beschreef hij het ambitieuze plan van de Stichting Joods Erfgoed Harderwijk (in het vervolg: SJEH) voor een grondige verbouwing van de voormalige synagoge en een vernieuwde inrichting van de expositie. Het doel van het plan was bezoekers – vooral jongeren – te laten ervaren wat het is om buitengesloten te worden uit een groep of uit de samenleving en wat de gevolgen kunnen zijn. Jan sloot zijn artikel af met: “Of dit ook werkelijkheid wordt, we gaan het zien.”

Die opmerking bleek terecht, want er moesten nog heel wat stappen gezet worden. Allereerst was er een samenwerking c.q. fusie nodig tussen de twee gebruikers van het gebouw: de stichting de Oude Synagoge (d’Os) en de SJEH. D’Os was de hoofdhuurder van het pand, terwijl de SJEH de bovenverdieping mocht gebruiken voor een expositie over de geschiedenis en betekenis van het gebouw en haar vroegere gebruikers. Bijna tweehonderd jaar geleden werd de synagoge gebouwd door de Joodse gemeenschap van Harderwijk. Meer dan een eeuw lang kwamen zij hier samen voor hun gebedsdiensten en andere activiteiten. Na de Tweede Wereldoorlog was er geen Joodse gemeenschap meer en kwam het gebouw in handen van de gemeente. In 1947 kreeg het de status van een rijksmonument. Rond

2000 is het door de gemeente verkocht aan een BV, die het verhuurde aan de stichting d’Os. De besturen van d’Os en SJEH waren enthousiast over het vernieuwingsplan. In april 2024 tekenden zij een intentieverklaring waarin zij vastlegden te willen fuseren en samen de plannen verder uit te willen werken.

In oktober 2024 veranderde de situatie echter drastisch. Het bestuur van d’Os trok zich terug uit de samenwerking, vertrok uit het gebouw, nam de toegezegde financiën mee en beëindigde de stichting. Dat was ook voor de eigenaren van het pand een grote tegenvaller. Nu zij geen huurinkomsten meer ontvingen, besloten zij het pand te verkopen, bij voorkeur aan SJEH. Omdat SJEH zelf niet over voldoende middelen beschikte vroeg zij de gemeente het rijksmonument terug te kopen. Hoewel het gemeentelijk beleid is om geen vastgoed meer aan te kopen, gingen B&W in gesprek met de eigenaars. Helaas heeft dit niet tot het door SJEH gewenste resultaat geleid. Per 1 november jl. is de synagoge verkocht aan een particuliere koper, die er een denksportcentrum wil vestigen. Deze nieuwe eigenaar heeft aan-gegeven de historie van het gebouw op de een of andere manier zichtbaar te maken, maar voor SJEH betekent dit het einde van het ambitieuze plan: de experience. Wij moeten constateren dat de plannen “helaas geen werkelijkheid worden”.

De Kuipwal aan het eind van de dag
(foto: Gert Mondria)

Fotowedstrijd Open Monumentendag 2025

DE PRIJSWINNENDE FOTO'S VAN ONZE FOTOWEDSTRIJD

Tijdens de Open Monumentendagen op 13 en 14 september organiseerde de Historische Vereniging Herderewich een fotowedstrijd. Bezoekers werden uitgenodigd om hun mooiste foto's van Harderwijkse monumenten met ons te delen en dat leverde een prachtige verzameling beelden op! Van sfeervolle doorkijkjes tot bijzondere details: onze monumenten werden op verschillende manieren vastgelegd. De jury koos uiteindelijk vier winnaars. De winnende foto schittert op de voorpagina van dit Vittepraetje en de drie andere winnende foto's zijn op deze pagina te bewonderen. We willen alle deelnemers hartelijk danken voor hun inzendingen en enthousiasme. Dankzij jullie is ons monumentale Harderwijk weer op een mooie manier vastgelegd!

Op de voorpagina ziet u de sfeervolle foto van Marie Claire Donze-Michon: de Linnaeustoren bij het vallen van de avond. Links op de voorgrond ziet u nog de takken van de Gingko Biloba. Op de achtergrond links de Catharinakapel en rechts Academiestraat 14, het toekomstige Marius van Dokkummuseum. Ook Gert Mondria heeft een sfeervolle foto gemaakt. U ziet de huizen aan de Kuipwal aan het einde van de dag. Beide andere foto's zijn gemaakt bij het meest iconische gebouw van Harderwijk. Op de foto van Jannie Musch-Ritsema staat de Vischpoort met de vlag van Open Monumentendag in top en op de voorgrond de oldtimers, die te bezichtigen waren. Gina den Herder heeft de ingang van de Vischpoort vanaf de andere kant gefotografeerd. U kijkt richting de Vischmarkt en ziet daar een oldtimer vertrekken aan het eind van de Open Monumentendag.

Vischpoort op Open Monumentendag 2025 (foto: Jannie Musch-Ritsema)

Vischpoort met zicht op de Vischmarkt
(foto: Gina den Herder)

Dankzij deze sponsors is het mogelijk een mooi blad uit te geven:

Wim Buitenhuis

BRANDT MAKELAARS
Aankoop & verkoop
Verkeersweg 5
3842 LD Harderwijk
(0341) 41 64 26

leef
eenmerkmetleef.nl
gewoonten.nl

esj **esj** vastgoedonderhoud
Lorentzstraat 5e
3846 AV Harderwijk
(0341) 46 01 75

furniture, Chinese and Japanese porcelain,
copper, clocks, paintings
DOORNHOF ANTIQUAIRS
Schapenhoek 7,12-14
3841 BM Harderwijk
Tel. +31 341-42 10 15

Bos en Vrijhof
AANNEMERSBEDRIJF
Snippendalseweg 8 Hierden
(0341) 41 35 32

UNIT4
BEDRIJFS SOFTWARE

Dries van den Berg & Zn
Stephensonstraat 2 Harderwijk
(0341) 42 37 23

Jan E. Mons
Vrijwillig OV-ambassadeur
Privé contactgegevens
0341 42 04 20
vrijwillig
het OV

**.JOHANNES KOK.
EN ZOONEN**
Restaurant & Viswinkel
Strandboulevard Oost 8
3841 AB Harderwijk
0341 - 419888

**STICHTING HERBOUW
LUTTEKEPOORT**

CATERING VANDENBERG
Het concept voor elk feest!!!
Marconistraat 1
3846 AR Harderwijk
(0341) 46 04 04

**Meeuwisse
Travel
reiscreaties**
wereld aan reizen vanaf thuis
Email: meeuwissetravel@reiscreaties.nl
Telefoon: 06 55 33 11 37
Website: meeuwissetravel.reiscreaties.nl

**via
communio**
Marketing&Communicatie
Rabbistraat 5-3 3841 CR Harderwijk
+31 341 451 147 / +31 653 881 999
www.viacommunio.com
viacommunio@outlook.com

Sennema
TAXATIE EXPERTISE
De Wittenhagen 1-3 3843 GE Harderwijk
T 0341 - 43 01 10 E info@sennema.com

Heerlijk Harderwijk!

Beleef de natuur !
Ga mee op zoek naar vogels en vlinders.
Fotografeer plantjes en insecten.
Steek je handen uit de mouwen op de hei.
**Dat kan bij de KNNV
natuurvereniging**
Kijk op noordwestveluwe.knnv.nl/agenda
of er iets voor je bij zit.

Word voor minimaal € 50,00 sponsor van ons Vittepraetje.
Wij vermelden u op de website (met link) en in ons blad.
Mailen kan ook: info@herderewich.nl

Word voor minimaal € 19,50 lid van Herderewich.

- Een lidmaatschap loopt per kalenderjaar.
- Een lidmaatschap is persoonlijk.
- Een tweede lid per gezin betaalt € 10,00, maar ontvangt dan geen extra blad.
- Mensen die na 1 juli lid worden, betalen € 10,00.
- Vier keer per jaar verschijnt er een Vittepraetje.
- Leden die het blad per post ontvangen, betalen de portokosten.
- De minimale contributie € 19,50, te voldoen voor 1 mei.

Zie verder www.herderewich.nl

Kolonel François Palm bij de Hollandse Waterlinie (bron: Mariniersmuseum.nl)

Vittepraetje

De naam van ons kwartaalblad 'Vittepraetje' is een taalkundige vrijheid, gebaseerd op 'vitte' en 'praetje'.

Een 'vitte' was de naam van een handelskolonie in Scandinavië tijdens de late middeleeuwen. De Harderwijkse koggen voeren in de Hanzetijd onder andere naar Scandinavië. Op de zuidpunt van het Deense eiland Schonen had Harderwijk een eigen vitte, een stuk land met pakhuizen, winkels, kramen en werkplaatsen voor kooplieden en ambachtslieden. Ze woonden en werkten daar. Op de vitte golden dezelfde wetten en regels als in Harderwijk. Een vitte was dus een plaats uit de historie en ver weg van de stad Harderwijk.

Een 'praetje' is een kort gesprek over alledaagse dingen, of een korte verhandeling of lezing. Kooplieden en ambachtslieden op de vitte waren soms maanden van huis en konden in de winter vaak niet uitvaren voor de thuisreis. Tijdens hun verblijf daar moesten de kooplieden zich zien te vermaken en dat deden zij onder andere met het vertellen van verhalen. Ook na terugkomst in Harderwijk waren de sterke verhalen niet van de lucht.